

KATARZYNA KOŁAKOWSKA
LESŁAW ŁESYK

WSPÓŁCZESNE BADANIA NAD MANUSKRYPTAMI GRECKIMI KRAKOWA ŹRÓDŁEM NOWYCH REZULTATÓW BADAWCZYCH

Kolekcja manuskryptów greckich w Bibliotece Berlińskiej (*Königlich Preussische Staatsbibliothek* lub też *Königliche Bibliothek*)¹ ma swój początek w XIX wieku. Ostatnie informacje na ten temat pochodzą z końca wieku XIX, a mianowicie ze wstępu do katalogu: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlischen Bibliothek zu Berlin* Wilhelma Studemunda i Leopolda Cohna² oraz z *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* Carla Gottharda de Boora (1848-1923). Dzieło to, *de facto* praca zbiorowa, składa się z dwóch części. Pierwsza dotyczy kodeksów greckich z kolekcji holenderskiego erudyty Gerarda Meermana (to tzw. *Bibliotheca Meermanniana, Philippici Graeci nunc Berolinensis*) i poprzedzona jest słowem autorskim Cohna, natomiast dalej (s. I-XXXVI) dość obszerny wstęp (*Praefatio*) opisuje dzieje kolekcji, wskazuje cechy charakterystyczne oraz wymienia niekiedy darczyńców poszczególnych kodeksów. Druga część wspomnianej pracy jest autorstwa wybitnego niemieckiego bibliotekarza i bizantynisty – C. de Boora. Jego ogromne doświadczenie oraz liczne podróże naukowe do najznakomitszych ośrodków posiadających zbiory rękopiśmienne pozwoliły na przygotowanie katalogu z podstawowymi

Dr KATARZYNA KOŁAKOWSKA – adiunkt w Katedrze Literatury Greckiej, Instytut Filologii Klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kulig@kul.lublin.pl

Dr LESŁAW ŁESYK – e-mail: leslaw.lesyk@gmail.com

¹ Dzisiaj Biblioteka ta nosi nazwę: *Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz*, zob. <http://staatsbibliothek-berlin.de/die-staatsbibliothek/geschichte/> [dostęp: 15.09.2017].

² W. STUEMUND, L. COHN. *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin: Asher 1890 s. I-XXXVI.

danymi o tekstach przechowywanych w Berlinie, które do dnia dzisiejszego służą za podstawę współczesnych opracowań.

W niniejszym artykule zostaną zaprezentowane wybrane wątki z prowadzonych od dwóch lat badań nad kolekcją rękopisów greckich w Krakowie. Obejmą one kwestie najistotniejsze dla paleografii, a mianowicie kwestie datacji rękopisów oraz – jeśli to możliwe – wskazanie konkretnego kopisty. Zasugerowane z tytule nowe rezultaty zostaną udokumentowane na podstawie kilku reprezentatywnych, naszym zdaniem, rękopisów.

De Boor we wstępie do swojej części³ zauważa, że numery katalogowe odpowiadają kolejności nabywania poszczególnych manuskryptów. Jest to istotne o tyle, że niejako samoistnie nasuwa się pytanie, skąd w Berlinie tyle manuskryptów zawierających wschodnie teksty liturgiczne (m.in. *menaiony*, *oktoechosy*, *triody*, *euchologiony* i inne) czy żywoty świętych?

W początkach XIX wieku liczba manuskryptów greckich w Berlinie była bardzo niewielka i ograniczała się do zaledwie kilku sztuk, które trafiły tam przypadkiem⁴. Do ich kupna przyczynili się m.in.: Christian Ravis, Heinrich Guichard gen. von Quintus-Icilius oraz Friedrich J. Roloff. Pierwsze dziesięciolecie tego wieku – po traumie wojen napoleońskich – nie sprzyjały pomnożeniu kolekcji. W 1822 r. do biblioteki trafiła duża liczba mało wartościowych greckich rękopisów, która została zakupiona w Konstantynopolu przez pruskiego dyplomatę gen. Friedricha W.E. von Knobelsdorffa (1752-1820). Dopiero w następnych latach wykorzystywano wszystkie możliwości i sposoby, aby powiększać przy każdej dogodnej okazji – systematycznie oraz przy dużych nakładach – zbiory. Woluminy nabywane przez podróżujących do odległych klasztorów, jak również własność prywatna (czasami kupowana na targu), najczęściej w bardzo zniszczonym lub fragmentarycznym stanie trafiała do Biblioteki Berlińskiej. Należy przypomnieć zwłaszcza o licznych nabytkach manuskryptów poczynionych przez wybitnego egiptologa Heinricha K. Brugscha⁵ na Synaju, które w 1866 r. trafiły do biblioteki, jak również pozostałości klasztornej biblioteki pizydyjskiej uratowane przez archeologa i klasyka – Paula O. Hirschfelda w roku 1874. W 1880 r. w Paryżu zakupiono dużą liczbę rękopisów o treści zdecydowanie biblijnej oraz li-

³ C.G. DE BOOR. *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin: A. Asher & co 1897 s. 122-242.

⁴ C.G. DE BOOR. *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* s. 122.

⁵ Por. H. BRUGSCH. *Mein Leben und mein Wandern*. Berlin: Allgemeiner Verein für Deutsche Litteratur 1894.

turgicznej. Pochodziły one z różnych kościołów i klasztorów. Liczną i najbardziej znaczącą kolekcję szkockiego polityka oraz mecenasa sztuki – Alexandra Hamiltona – wcielono do biblioteki w 1884 r. Od tego też czasu w różnych miejscach nabywano pojedyncze woluminy, m.in. podczas aukcji⁶.

Takie informacje można przeczytać w ostatnim wydanym drukiem katalogu rękopisów greckich zbiorów berlińskich. Historia wyznaczy jednak własne, nieoczekiwane ścieżki i po II wojnie światowej zbiór trafił do Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie⁷. Jest tam przechowywany jako depozyt Skarbu Państwa, a więc formalnie i prawnie stanowi własność Rzeczypospolitej Polskiej⁸.

Przez wiele lat nie prowadzono badań nad kolekcją rękopisów greckich w Krakowie. Wyjątkiem jest działalność prof. Dietera Harlfingera z Niemiec, choć nie przygotował żadnej publikacji, by zweryfikować dane katalogowe. Jest to o tyle ważne, że współczesna paleografia grecka, która jako nauka pomocnicza bądź, jak uważa m.in. prof. Borys L. Fonkič, odrębna dyscyplina⁹ w ciągu ostatnich wykształciła odmienną¹⁰ metodologię badania tekstów,

⁶ C.G. DE BOOR. *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* s. 122.

⁷ Zob. Z. PIETRZYK. *Book Collections from the Former Preussische Staatsbibliothek in the Jagiellonian Library*. „Polish Libraries Today” 6:2005 s. 81-87; P. LECHOWSKI. *Sporna Berlinka. Kontrowersje wokół zbiorów byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie*. „Mierniki oceny czasopism i naukowców. Badania, teorie, wizje” 8:2008 nr 99, <http://www.ebib.pl/2008/99/a.php?lechowski> [dostęp: 10.07.2017]; Z. PIETRZYK. *Zbiory z byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Alma Mater” 100:2008 s. 15-19; K. ZAMORSKI. „Berlinka” – stan zachowania kolekcji i dostępność dla czytelników. „Przegląd Biblioteczny” 1:1997 s. 25-35.

⁸ Warto zwrócić uwagę na „Przegląd Biblioteczny” 1:1997, który w całości był poświęcony forum omawiającemu zagadnienia polsko-niemieckiej współpracy bibliotecznej. Można tam znaleźć wiele cennych prac odnoszących się również do kwestii własności dóbr kultury, które uległy przemieszczeniu, m.in.: W. KOWALSKI. *Sytuacja prawna poniemieckich zbiorów bibliotecznych w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1:1997 s. 17-23; zob. także: J. PRUSZYŃSKI. *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*. T. II. Kraków: „Zakamycze” 2001.

⁹ Б.Л. ФОНКИЧ. *Греческие рукописи европейских собраний. Палеографические и кодикологические исследования 1988-1998 гг.* Москва: Индрик 1999 s. 9-17 oraz B.L. FONKIČ. *Paleografia grecka wśród nauk pomocniczych w końcu XX stulecia*. „Littera Antiqua” 7:2013 s. 32-42.

¹⁰ Jest to inny model uprawiania paleografii, a w pewnym sensie – dyskusja naukowa nt. metodologii – obecna w środowisku paleografów skupionych wokół postaci G. Cavallo (przykładowa w tym temacie jego praca: *Ricerche sulla maiuscola biblica*. Firenze: Le Monnier 1966. Tav. 83-87). Cavallo (a za nim jego uczniowie, np. E. CRISCI. *La minuscola ogivale diritta. Origini, tipologie, dislocazioni*. „Scrittura e Civiltà” 9:1985 s. 103-145) potrafi *a priori* wskazać wzorcowy – „kanoniczny” kształt liter, a następnie – na podstawie różnych zmian w tym kształcie (pochylenie litery, urwana laseczka, „coś zbędnego w literze” etc.) – określa inne teksty jako wcześniejsze bądź późniejsze (stąd pojawiają się u niego takie sformułowania jak: „okres doka-

która pozwala na bardziej precyzyjne studia paleograficzne i kodykologiczne, co w wielu przypadkach zmienia stan wiedzy na temat znanych i budzących zainteresowanie manuskryptów¹¹.

Kolekcja rękopisów greckich we wspomnianej „Berlince” w Krakowie liczy obecnie 161 woluminów. Opis większości z nich możemy znaleźć we wspomnianym i katalogu *Die Handchriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin* de Boora.

Trudno zaprezentować w tym miejscu każdy z manuskryptów, choć z pewnością zdecydowana większość z nich zasługuje na weryfikację. Są to przede wszystkim palimpsesty, które – ze względu na brak specjalistycznej i nieinwazyjnej aparatury – zniszczono, używając środków chemicznych, które zabarwiły pergamin na niebiesko, ale nie dały spodziewanych efektów (jak choćby Graec. Fol. 28 opisany przez de Boora pod numerem 266). Na weryfikację zasługują także te najstarsze i najbardziej zniszczone. Jako przykład mogą posłużyć rękopisy z sygnaturami: Graec. Fol. 43-47 (de Boor 279-283), pisane majuskułą w dwóch kolumnach. Ich stan wskazuje na potrzebę natychmiastowego oczyszczenia i odrestaurowania.

noniczny” oraz „okres upadku, degradacji kanonu”). Fonkič zauważa m.in., że istotne jest bazywanie na konkretnych i potwierdzonych danych, czyli: należy analizować rękopisy w oparciu o wiarygodne datacje w dokumentach (stąd związek z dyplomatyką), ponieważ bardzo często kopieści pracowali w notariatach kościelnych i urzędach, a zatem w przygotowywanych przez siebie dokumentach podawali daty oraz miejsce powstania; na analizie stopnia rozwoju systemu znaków diakrytycznych, ponieważ wiadomo, kiedy one weszły do powszechnego użycia; na kompleksowej wiedzy nt. stylów pisma, historii ich rozwoju oraz produkcji rękopiśmiennej w konkretnych środowiskach; szerokiej analizie porównawczej obejmującej wiele poszczególnych elementów (charakter pisma, materiał piśmienniczy – na czym i czym pisano, typ i układ liniowania itd.). Szerzej na temat wspomnianej metodologii można przeczytać w: Б.Л. ФОНКИЧ: *К вопросу о датировке греческих майускульных рукописей IV-X веков (предварительные наблюдения)* oraz Б.Л. ФОНКИЧ: *О датировке греческих минускульных рукописей IX в.* Obie prace wydano ponownie (z drobnymi zmianami względem ich pierwodruku) w tomie: Б.Л. ФОНКИЧ. *Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв.* Отв. ред. М.А. Курышева. Монфокоп 3. Москва: ЯСК 2014 s. 19-27 oraz 28-33.

¹¹ Swoistym i najbardziej istotnym dla nauki *exemplum* wydaje się być *Codex Manichaicus Coloniensis* (P. Colon. Inv. Nr. 4780), którego datację – dzięki badaniom wspomnianego prof. Fonkiča – można przesunąć z proponowanego najczęściej przez uczonych IV-V w. na drugą połowę VIII-początek IX wieku, zob. Б.Л. ФОНКИЧ: *Кодекс Мани*. „Вестник истории, литературы, искусства”. Т. 1. Москва 2005 s. 69-74 oraz В.Л. ФОНКИЧ, Ф.В. ПОЛЯКОВ. *Paläographische Grundlagen der Datierung des Kölner Mani-Kodex*. „Byzantinische Zeitschrift” 83:1990 s. 22-30. Propozycje innych uczonych: G. CAVALLO. *Ricerche sulla maiuscula biblica* s. 119 (połowa V w.), B.M. METZGER. *Manuscripts of the Greek Bible. An Introduction to Greek Palaeography*. New York-Oxford 1981 s. 82 (IV-V w.), G. CAVALLO, H. MAEHLER. *Greek Bookhands of the Early Byzantine Period: A.D. 300 – 800*. London 1987 s. 38, № 15a (IV-V w.), E.G. TURNER. *Greek manuscripts of the Ancient World*. London 1987 s. 129 (IV lub IV-V w.).

Jednym z najstarszych tekstów w zbiorach krakowskich jest rękopis Graec. Fol. 45 (de Boor 281), składający się z 8 zróżnicowanych tematycznie i ilościowo części. Pierwszą część stanowią homilie Jana Chryzostoma do Księgi Rodzaju, natomiast części 2-3 to homilie i kazania Bazylego Wielkiego. Na części 4-5 składają się teksty hagiograficzne. W części 6 są fragmenty Ewangelii rozpisane na poszczególne dni tygodnia seroopustnego oraz teksty liturgiczne na uroczystość św. Teodora. 7 część zawiera fragmenty z dzieł Efrema Syryjskiego, 8 natomiast w większości to teksty Pseudo-Epifaniasza. Niektóre teksty dotychczas nawet nie zostały wydane, a w przypadku dwóch kart nie można ustalić, co to za tekst¹². Już choćby z tej racji cała kolekcja manuskryptów greckich zasługuje na to, by się nad nią pochylić. Większość rękopisów wymaga zaś odrębnego i pogłębionego studium w formie publikacji monograficznych.

Dzięki prowadzonym przez nas pracom badawczym (m.in. odczytywanie charakteru pisma, ustalanie typu liniowania, analiza materiału piśmienniczego oraz stosowanych skrótów i ligatur) udało się wskazać materiał porównawczy do omawianego Graec. Fol. 45. Stanowią go następujące rękopisy: MS Harley 5694¹³, Paris. gr. 451¹⁴ oraz Cod. Phill. 1538¹⁵. Wnioski zaś można wysnuć następujące: rękopis krakowski powstał w kręgu literatów na dworze bizantyńskiego cesarza Konstantyna VII Porfirogenety (905-959). Porównując z kolei charakter pisma jednego z autorów, można zauważyć znaczne podobieństwa do stylu znakomitego pisarza Baanesa¹⁶, który pisał dla Aretasa z Cezarei¹⁷. W ten sposób powstanie rękopisu, datowanego przez

¹² C.G. DE BOOR. *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* s. 156. Zob. również: K. KOŁAKOWSKA. *Manuskrypty greckie w zbiorach krakowskich*. W: *De nuptiis philologiae et libri manuscripti czyli Co nowego mówią rękopisy. Zbiór studiów*. Red. A.P. Lew, P. Pludra-Żuk. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2016 s. 79-88.

¹³ Zob. http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_5694 [dostęp: 13.07.2017].

¹⁴ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84701396.image> [dostęp: 14.08.2017], na f. 401v znajduje się kolofon z autografem Baanesa; por. również: <https://www.doaks.org/resources/mmdb/manuscripts/2092> [dostęp: 25.06.2017], <http://www.roger-pearse.com/weblog/2013/07/01/the-arethas-codex-paris-gr-451-of-the-greek-apologists-is-online/> [dostęp: 25.06.2017].

¹⁵ Por. W. STUEMUND, L. COHN. *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin* s. 55 (numer 134); L.Th. LEFORT, J. COCHEZ. *Album palaeographicum codicum Graecorum minusculis litteris saec. IX et X certo tempore scriptorum, accedunt quaedam exempla codicum saec. XI-XVI*. Leuven: Studiën 1932.

¹⁶ E. GAMILLSCHEG, D. HARLFINGER, H. HUNGER. *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600. I. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Großbritanniens. Fasz. A: Verzeichnis der Kopisten*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981 s. 43.

¹⁷ Zob. B.L. FONKIČ. *Scriptoria bizantini: risultati e prospettive della ricerca*. W: Б.Л. ФОНКИЧ, *Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв.* s. 55-60. Zob. także:

de Boora na okres od XI do XIII wieku, po dokładnej analizie paleograficzno-kodykologicznej, z uwzględnieniem materiału porównawczego oraz przy zastosowaniu metodologii przyjętej przez Fonkiča, przesunąć możemy na pierwszą połowę wieku X. Jak łatwo zauważyć w tym przypadku, niedokładność de Boora może sięgać nawet 300 [!] lat.

Dzięki zastosowanej przez nas m.in. metodzie porównawczej udało się ustalić autorstwo kilku anonimowych do tej pory rękopisów, co z kolei pozwoliło na precyzyjne ustalenie czasu ich powstania. Jednym z takich manuskryptów jest papierowy Graec. Fol. 22 (u de Boora nr 260) z drugiej poł. XVI wieku (według de Boora – XV wiek, nie identyfikuje też kopistów)¹⁸. Fol. 2r zawiera dokładnie dwa odręczne wpisy, które mogą sugerować, że manuskrypt był własnością niemieckiego lekarza, historyka i teologa katolickiego Johanna Pistoriusa Niddanusa (1546-1608), a drugi z kolei wpis wskazywałby na miejsce jego przechowywania: Coll. Soc. Jesu Molihemii¹⁹. Manuskrypt znajdował się z całą pewnością również w Anglii, na co wskazuje *ex libris* i herb z przedniej strony okładki.

Styl pisma daje się przyporządkować do dwóch kopistów. Jednym z nich może być Nikolaos Choniates – właściciel skryptorium i zarazem współpracownik wydawcy renesansowego Bartolomeo Zanettiego²⁰. Rękopis pochodzi z drugiej poł. XVI wieku i powstał na południu Peloponezu²¹. Do tych wniosków można dojść dzięki analizie zbioru pism z końca wieku XVI, które są przechowywane we Lwowie²². Wśród nich znajduje się dokument napisany tym samym charakterem pisma co Graec. Fol. 22²³, a jest nim do-

J. MATULA. *Arethas of Caesarea*. W: *Encyclopedia of Medieval Philosophy. Philosophy between 500 and 1500*. Red. H. Lagerlund. Heidelberg–London–New York: Credo Reference 2011 s. 97-99. Autorzy pragną podziękować prof. B. Fonkičowi oraz dr Marinie A. Kuryshevej za konsultację naukową przy ustalaniu materiału porównawczego.

¹⁸ Kodeks, który trafił do Berlina w 1851 r., zawiera 159 kart, ale numeracja wskazuje na 162 (numeracja przechodzi z numeru 147 na 151). Rozmiary kodeksu to 29,4 cm x 20 cm.

¹⁹ Chodzi o miejscowość Molihemia nad rzeką Ren, skąd pochodził Ferdinandus Gaillard Rhenanus; zob. F. GAILLARD RHENANUS. *De brevilogventia Pliniana quaestiones selectae. Dissertatio inavgvralis*. Marburg: Marbvrgi Cattorvm 1904 s. 63.

²⁰ Przy kopiowaniu tekstów Choniates pracował także z Andreasem Darmariosem, Johannesem Choniosem i Michaelem Myrokephalitesem. W wielu przypadkach, jak zauważa Harlfinger, jego charakter pisma jest trudny do odróżnienia od współpracujących z nim kopistów, por. E. GAMIL-LSCHEG, D. HARLFINGER, H. HUNGER. *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600* s. 167.

²¹ Wówczas używano nazwy Morea, por. J.H. ROSSER. *Historical Dictionary of Byzantium*, Lanham: Scarecrow Press 2011 s. 335.

²² Autorzy składają podziękowania wobec prof. Fonkiča za udostępnienie zdjęć z omawianymi dokumentami.

²³ Пор. Б.Л. ФОНКИЧ. *К вопросу о происхождении Ивирского списка гомиллий Фотия о нашествии Россов на Константинополь*. W: Б.Л. ФОНКИЧ. *Исследования по греческой па-*

kument przysłany w kwietniu 1601 lub 1616 r. przez Joazafa, arcybiskupa Monembasii i egzarchę całego Peloponezu. Na odwrocie dokumentu tą samą ręką, którą napisano tekst, sporządzono notatkę: ἀπὸ Οὐνεβίας. Linos Politis sugeruje, że Οὐνεβία to *Una via* czyli Μονεμβασία. Ze wspomnianą Monembasią związana jest również kopia homilii Focjusza z monasteru iwerskiego na górze Atos²⁴.

Kolejnym reprezentatywnym przykładem na to, że wiele informacji o rękopisach należy zaktualizować, jest opracowywany przez nas pergaminowy Graec. Qu. 73, w katalogu de Boora opisany pod numerem 376. Manuskrypt został kupiony na aukcji Biblioteki Grafa Giacomo Manzoni w 1894 r., a dzięki notatce na górnym marginesie f. 1r wiemy, że właścicielem rękopisu był Petros Hypsilos z Eginy (Πέτρον Ὑψηλα Αἰγινήτου βίβλος). Już pobieżna lektura tego rękopisu ujawnia różnych kopistów²⁵.

Szczegółowa analiza porównawcza, obejmująca m.in. charakter pisma, typ liniowania, styl zapisu oraz materiał, na którym tekst został przygotowany, pozwoliła nam ustalić, że jednym z kopistów był Andronikos Kallistos (1400-ca. 1476), nazywany βυζάντιος. Pracował m.in. dla kardynała Basiliosa Bessariona (1403-1472), który – zdaniem Mioni – zaliczał go do grupy tzw. οἱ ταχυγράφοι τοῦ Βησσαρίωνος²⁶.

Rękopisy, dzięki którym udało nam się ustalić autorstwo Andronikosa, znajdują się przede wszystkim w Państwowym Muzeum Historycznym w Mo-

λεογραφίαι καὶ κωδικολογίαι IV-XIX αἰ. s. 565.

²⁴ Fonkič dostrzega podobieństwa między kopią homilii Focjusza²⁴ z monasteru iwerskiego z niektórymi dokumentami, które wyszły z kancelarii patriarchy Konstantynopola w końcu XVI wieku. W badanym okresie można zauważyć wzmożone kontakty patriarchatu konstantynopolińskiego ze wspólnotą grecką w Wenecji. W ten sposób można mówić o swoistym trójkacie: „Monembasia – Wenecja – Konstantynopol”, z czym związana jest z jednej strony działalność greckich kopistów, a z drugiej, widać podobieństwo charakterów pisma. Zob. Б.Л. ФОНКИЧ. *К вопросу о происхождении Иверского списка гомилией Фотия* s. 565 n. 21.

²⁵ C.G. DE BOOR. *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* s. 219. Kodeks zawiera 46 kart, z czego zapisanych jest 44, ponieważ pierwszą stronę uszkodziła wilgoć. Na 1 i na 10 karcie jest oznaczenie łączenia.

²⁶ Zob. E. MIONI. *Bessarione Scriba e alcuni suoi collaboratori*. „Miscellanea Marciana di studi Bessarionei”. Padova: Editrice Antenore 1976 s. 297-299 tav. XIII-XIV. Kallistos urodził się w Konstantynopolu, a od 1441 r. przebywał w Bolonii i Florencji, gdzie uczył języka greckiego. Do osób, które utrzymywały z nim ścisły kontakt i współpracowały z nim, należeli: Demetrios Chalkondyles, Nikolaos Sekundinos, Francesco Filelfo, Michael Apostoles, Palla Strozzi. Kallistos był jednocześnie nauczycielem Angelo Poliziano i Bartolomeo Fonzio. Prawdopodobnie prowadził własne skrytorium (*Atelierleiter*). Gardthausen wspomina, że jego bibliotekę sprzedał w Mediolanie; więcej o Kallistosie zob. E. GAMILLSCHEG, D. HARLFINGER, H. HUNGER. *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600* s. 35 oraz V.E. GARDTHAUSEN. *Die Griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*. Leipzig: O. Harrassowitz 1909 s. 30.

skwie (ГИМ)²⁷ i jedynie osobista kwerenda i praca nad przechowywanymi tam rękopisami mogła dać pozytywne rezultaty w tym zakresie. Materiałem porównawczym stały się następujące manuskrypty: GIM 465²⁸, GIM 475²⁹ oraz GIM 504³⁰. Ponadto pomocne były również rękopisy w Rosyjskim Głównym Archiwum Akt Starych (РГАДА), przechowywane w dziale F (rękopisy Christiana F. Matthaei) pod numerem 1604 (Cod. Lips. Gr. 53 z tekstami Galena) i też z działu F 1604 – Cod. Dresd. DA 11.

Dzięki przedstawionym powyżej analizom udało się nam ustalić autorów kopii wybranych rękopisów z kolekcji berlińskiej. Jest to o tyle istotne, że dzięki tym ustaleniom można wiarygodnie dokonać korekty datacji i ustalić kontekst powstawania manuskryptów. W ten sposób omawiane rękopisy otrzymały drugie, nie anonimowe już życie. Oczywiście, na takie analizy czeka jeszcze około 100 dokumentów³¹, a praca z każdym z nich przynosi jakies zaskoczenie, także ze względu na różnorodność formy i czasu powstawania.

Inną krakowską kolekcją z rękopisami greckimi, nad którymi prowadzone są badania, jest Muzeum Książąt Czartoryskich³². W tym miejscu zostanie przywołany jeden manuskrypt, który może służyć za przykład konieczności aktualizacji informacji dostępnych w literaturze specjalistycznej.

²⁷ Zob. АРХИМАНДРИТЬ ВЛАДИМИРЬ (ФИЛАНТРОПОВ). *Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) Библиотеки. Часть первая – рукописи греческия*. Москва 1894. Uzupełnienie do tej pracy: Б.Л. ФОНКИЧ, Ф.Б. ПОЛЯКОВ. *Греческие рукописи Московской Синодальной Библиотеки. Палеографические, кодикологические и библиографические дополнения к каталогу архимандрита Владимира (Филантропова)*. Москва: Синодальная библиотека 1993.

²⁸ Mowy Galena: Γαληνοῦ περὶ ἀρίστης κατασκευῆς; Περὶ τῆς εὐεξίας; Εἰς τὸ περὶ διαίτης νοσημάτων Ἰπποκράτους, λόγος α'; γ' λόγου περὶ διαίτης ὀξέων νοσημάτων. Γλυκὺν δὲ οἶνον καὶ οἰνώδεα, καὶ λευκὴν, καὶ μέλανα, πορ. АРХИМАНДРИТЬ ВЛАДИМИРЬ. *Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) Библиотеки* s. 703; Б.Л. ФОНКИЧ, Ф.Б. ПОЛЯКОВ. *Греческие рукописи Московской Синодальной Библиотеки* s. 153.

²⁹ Mowy Demostenesa: Κατὰ Αἰσχίνου περὶ παραπροσβείας; Περὶ τοῦ στεφάνου, ἢ ὑπὲρ Κτησιφῶντος; Κατὰ Μειδίου περὶ τοῦ Κονδύλου; Πρὸς Λεπτίνην περὶ τῆς ἀτελείας; mowy Ajschinesa: Αἰσχίνου ἀπολογία; Αἰσχίνου κατὰ Κτησιφῶντος, πορ. АРХИМАНДРИТЬ ВЛАДИМИРЬ. *Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) Библиотеки* s. 709; Б.Л. ФОНКИЧ, Ф.Б. ПОЛЯКОВ. *Греческие рукописи Московской Синодальной Библиотеки* s. 156.

³⁰ Dzieła Sofoklesa: Γένος Σοφοκλέους; Ὑπόθεσις τοῦ α' δράματος; Αἴας; Ἠλέκτρα; Ωιδίπους τύρρανος, πορ. АРХИМАНДРИТЬ ВЛАДИМИРЬ. *Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) Библиотеки* s. 723; Б.Л. ФОНКИЧ, Ф.Б. ПОЛЯКОВ. *Греческие рукописи Московской Синодальной Библиотеки* s. 160-161.

³¹ Wskazanie konkretnej liczby rękopisów byłoby w tym miejscu niewłaściwe, bowiem jak pokazują nasze doświadczenia z prowadzonych w Krakowie badań – z dużą dozą prawdopodobieństwa zapewne ta liczba wzrośnie.

³² Informacje o rękopisach greckich znajdziemy w katalogu: E. GOLLOB. *Verzeichnis der griechischen Handschriften in Österreich ausserhalb Wiens*. Wien: Gerold in Komm. 1903 s. 27-29.

Pod numerem I w katalogu Golloba został opisany jedynie paroma zdaniami kodeks o sygn. 2825, datowany na wiek XV, choć zapis na wewnętrznej stronie tylnej okładki sugeruje wiek XIV. Pierwszym tekstem w nim zawartym jest: Βίος καί πολιτεία τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων καὶ φιλεύσεβων μεγάλων Βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Znajduje się on na foliach 1-29v.³³ On też jest przedmiotem naszych badań w tym miejscu.

Gollob, który przygotował – jak się wydaje – najwcześniejszy katalog, podaje jedynie *incipit*: Τὸν τοῦ μακαριωτάτου... oraz zakończenie: χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία τοῦ πατρός καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. Charles van de Vorst oraz Hippolyte Delehay³⁴, w różniejszym od Gollobowego o 10 lat wydaniu podają, że powołując się również na C. Ranoscheka z Krakowa, tekst można datować na XIII-XIV wiek. Kurt Aland w 1956 r. opublikował niewielką pracę³⁵, w której opisując rękopisy greckie z Krakowa, pod wspomnianą sygnaturą 2852 podaje jedynie: „2852. Leben des Konstantin und der Helena; 2 Homilien des Johannes Chrysostomos. Griechisch”. W księdze pamiątkowej poświęconej Aleksandrowi Turynowi znajduje się artykuł Paula Canarta³⁶ o wybranych rękopisach greckich w zbiorach polskich. Zawarł tam jedynie kilka informacji kodykologiczno-paleograficznych o badanym rękopisie, jednak nie odniósł się w ogóle do jego treści. Z kolei w pracy Marcela Richarda, którą do druku podał jego uczeń Jean-

³³ W dalszej części rękopisu znajduje się jeszcze tekst Symeona Metaphrastes (fol. 29v), na fol. 30r – *Alexandri Monachi de inventione sanctae crucis*. Od fol. 30r do 43r – homilia Jana Chryzostoma na uroczystość niosących wonności oraz na fol. 43r - 50v – kolejna homilia Chryzostoma na uroczystość Wniebowstąpienia Pana naszego Jezusa Chrystusa. Należy zwrócić uwagę, że tekst Βίος καί πολιτεία został rozcięty, co widać między foliami, i sklefony następnie w niewłaściwym porządku. Na fol. 51v znajduje się rysunek bez podpisu, przedstawiający jeźdźca na koniu, jednak najprawdopodobniej autorem tej miniatury nie jest kopista tekstu. Liniowanie na kartach pergaminu jest dosyć dobrze widoczne, ale ze względu na niejednorodny charakter nie można go przyporządkować do opracowanych naukowo typów, por. J. LEROY. *Les Types de reglure des manuscrits grecs*. Paris: C.N.R.S. 1976 oraz J.-H. SAUTEL. *Répertoire de réglures dans les manuscrits grecs sur parchemin. Base de données établie par J.-H. Sautel à l'aide du fichier Leroy et des catalogues récents*. Turnhout: Brepols 1995.

³⁴ *Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Germaniae, Belgii, Angliae*. Subsidia Hagiographica 13. Bruxelles: Apud Socios Bollandianos 1913 s. 91.

³⁵ Zob. K. ALAND. *Die Handschriftenbestände der polnischen Bibliotheken insbesondere an griechischen und lateinischen Handschriften von Autoren und Werken der klassischen bis zum Ende der patristischen Zeit*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 1956 s. 32.

³⁶ P. CANART. *Notes sur quelques manuscrits grecs des bibliothèques de Pologne*. W: *Serta Turyniana. Studies in Greek literature and palaeography in honor of Alexander Turyn*. Eds. J.K. Newman, J. L. Heller. Urbana-London: University of Illinois Press 1974 s. 547-563.

Marie Olivier, powołującego się też na Golloba, czytamy, że pierwszy z tekstów to tekst hagiograficzny³⁷. Nic więcej³⁸.

Przywołanie tych kilku badaczy i ich prac pozwala stwierdzić fakt, że informacje w katalogach, które do dnia dzisiejszego nie zostały zaktualizowane, są powielane, a kolejni autorzy wciąż się na te dane powołują. W dostępnej literaturze nikt nie poruszył zagadnienia autorstwa analizowanego tekstu, nie posiadamy też jakiegokolwiek opisu czy charakterystyki literackiej. Punktem wyjścia w prowadzonych badaniach może stać się monumentalne dzieło Bollandystów, a mianowicie *Bibliographia Hagiographica Graeca*³⁹, gdzie pod numerem 364 mamy *incipit*, który rozpoczyna również krakowski tekst. Stąd z kolei możemy dotrzeć do bibliografii, w której znajdują się trzy nazwiska: M. Guidi, F. Nau oraz W.G. Wasiljewskij.

Pierwszy z nich, Włoch, w 1907 r. opublikował tekst pt. *Un BIOΣ di Costantino*. Autor zamieszcza tekst grecki, opatrując go dwustronicowym wstępem, w którym opisuje dwie redakcje tekstu oraz kilka odniesień literackich do innych tekstów o Konstantynie Wielkim. Tekst grecki występuje, jak zaznacza Guidi, w dwóch wersjach: A oraz B. Redakcja A reprezentowana jest przez kilka kodeksów, a mianowicie: 1) Paris gr. 1453 z XI wieku (według katalogu Henri Omonta)⁴⁰; 2) Paris gr. 1608 z XIV wieku (Omont⁴¹; jest to kopia Paris gr. 1453) oraz 3) Vatic. Gr. 1079 z XIV-XV wieku (według katalogu de' Cavalieri i Bollandyści)⁴². Redakcja B reprezentowana jest przez następujące rękopisy: 1) Vatic. Gr. 974 z XI wieku⁴³ (de' Cavalieri)⁴⁴, 2) Vatic. Gr. 975 z XVI wieku (jest to kopia Vatic. Gr. 974) oraz 3) Messanese 26 z XIII wieku (z klasztoru San Salvatore, a który obec-

³⁷ J.-M. OLIVIER. *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard*. Brepols: Turnhout 1995 s. 438.

³⁸ W ramach rzetelności naukowej trzeba jeszcze wspomnieć o rosyjskim badaczu Szczapowie, którego dosłownie trzy zdania nic nie wnoszą do dyskusji, zob. Я.Н. ЩАПОВ. *Греческие рукописи в собраниях Варшавы и Кракова*. „Византийский вестник” 34:1973 s. 257-261.

³⁹ *Bibliographia Hagiographica Graeca Socii Bollandiani*. Bruxelles 1909 s. 53.

⁴⁰ H. OMONT. *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*. Paris: Picard 1888 s. 47.

⁴¹ Omont. *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale* s. 105.

⁴² P.F. DE' CAVALIERI HAGIOGRAPHI BOLLANDIANI. *Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae*. Bruxelles 1899 s. 94.

⁴³ Taką datę wskazuje również bizantynista Wasiljewskij, powołując się na badania W.K. Ernsteda i jednocześnie informuje, że Ernsted pragnie opublikować cały rękopis. Niestety kwerenda nie pozwoliła na znalezienie takiej pracy.

⁴⁴ DE' CAVALIERI HAGIOGRAPHI BOLLANDIANI: *Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae* s. 94.

nie znajduje się w bibliotece uniwersyteckiej w Messynie). Według Ferdinando Nau w British Museum możemy znaleźć manuskrypt o sygnaturze Add. 19458, który także poświadcza redakcję B tekstu greckiego⁴⁵.

Guido opublikował tekst grecki, bazując na redakcji A, a dokładniej na Paris gr. 1453⁴⁶. Wasiljewskij⁴⁷ z kolei, ponad dwadzieścia lat wcześniej, na łamach „Prawosławnego Palestyńskiego Sbornika” t. XI w 1886 r. wydał fragment tekstu greckiego odnoszącego się do opisu świątyń ufundowanych przez Helenę w redakcji B, a dokładniej mówiąc na podstawie Vatic. Gr. 974⁴⁸. Dziś istnieje tylko jedno nowożytnie tłumaczenie Βίος καί πολιτεία, którego dokonał Frank Beetham⁴⁹, opierając się na wydaniu Guidiego, nie uwzględniając innych wersji, w tym omawianej przez nas wersji krakowskiej.

Dzięki analizie literackiej tekstu Βίος καί πολιτεία można wskazać podobieństwa, analogie i dosłowne cytaty zaczerpnięte z innych utworów. Jako źródło dla autora posłużył: Euzebiusz z Cezarei⁵⁰, Sokrates Scholastyk⁵¹, Sozomen Hermiasz⁵², Teodoret z Cyru⁵³ czy Gelazjusz z Kyzikos⁵⁴. Inne źródła to *Actus S. Eusigni*⁵⁵ oraz *Actus S. Sylvestri*⁵⁶. To wszystko

⁴⁵ F. NAU. *Les constructions palestiniennes dues à sainte Hélène, d'après une rédaction du Xe siècle, source de Nicéphore Calliste*, viii, 29, 30, 32. „Revue de l'Orient chrétien” 10:1905 s. 164-168.

⁴⁶ Por. M. GUIDI. *Un BIOΣ di Costantino*. Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche. Serie quinta. Vol. XVI. Roma 1907 s. 304-340, 638-655.

⁴⁷ Василий В. Васильевский przy okazji publikacji pt. ПОВѢСТЬ ЕПИФАНІА О ІЕРУСАЛИМЕ И СУЩИХЪ ВЪ НЕМЪ МѢСТЪ (wydanie *Православного Палестинского Общества*) w 1886 r. w załączniku umieścił fragment interesującego nas tekstu Βίος καί πολιτεία, dodając krótki komentarz. Należy odnotować, że rosyjski naukowiec był pierwszym, który zajął się tym tekstem. Do niego odwoływał się włoski badacz Guidi, o którym wyżej.

⁴⁸ Guidi stwierdza: „Il Βίος dalle parole τότε δὲ καὶ ἐκκλησίας fino a πρὸς τὸν πανεύφημον υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον εἰς τὸ Βυζάντιον, cioè quanto si riferisce alle chiese fondate da S. Elena, è stato pubblicato secondo il Vatic. 974 dal Vassilievski nel Православный Палестинский Сборникъ IV, 2, Pietrobourgo, 1886”, zob. M. GUIDI. *Un BIOΣ di Costantino* s. 305. Tekst ten jest na stronach 254-258 i odnosi się do fragmentu krakowskiego obejmującego folia: 87r w. 13 - 88v w. 16.

⁴⁹ S. LIEU. *Constantine Byzantium. The anonymous “Life of Constantine”* (BHG 364). W: *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine View. A Source History*. Red. S.N.C. Lieu, D. Montserrat. London–New York: Routledge 2003 s. 97-146. Tłumaczenie angielskie znajduje się na stronach 106-142.

⁵⁰ *Vita Constant.* I, 28-31, 38, 57.

⁵¹ *Hist. eccles.* I, 2nn.

⁵² *Hist. eccles.* I, 4, 18; II, 3.

⁵³ *Hist. eccles.* I, 34.

⁵⁴ *Hist. concilii Niceni* I.

⁵⁵ P. LAMBECIUS. *Commentarii de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensis*. Liber VIII. Vindobona 1665-1679 s. 103. Informacje odnoszą się do Cod. Vat. 866, fol. 356.

pozwała stwierdzić, że autor Βίος καί πολιτεία czerpał z różnorodnych źródeł w opracowaniu swojej wersji żywota Konstantyna i Heleny. Na chwilę obecną precyzyjne wskazanie pisarza rękopisu jest niemożliwe.

Tekst Βίος καί πολιτεία był w rękach Nicephorosa Kallistosa Xantopoulou, o czym o czym świadczą liczne analogie tekstualne w rozdziale 30. księgi VIII⁵⁷ jego *Historii kościelnej* (z ok. 1320 r.), a ponadto obszernie pasusy odnoszące się do rządów Konstantyna znajdziemy w innej części wspomnianej *Historii*⁵⁸. Według Wasiljewskiego autor Βίος καί πολιτεία żył najprawdopodobniej po śmierci cesarza Herakliusza (610-641). Może to sugerować informacja o krzyżu. Konstantyn Wielki nazywał krzyż określeniem *vīkos*, natomiast Herakliusz używa innego terminu na *ἀνίκητος*. Ten właśnie krzyż, o czym mowa w dalszej części Βίος καί πολιτεία, stał w Konstantynopolu na wysokiej kolumnie. Jednakże w czasie trzęsienia ziemi za cesarza Maurycjusza (582-602) kolumna została zniszczona, a dopiero za Herakliusza ją odnowiono i najprawdopodobniej dopiero wtedy przygotowano napis na dole kolumny, „którą można zobaczyć do dziś dnia...”⁵⁹.

Co zatem możemy powiedzieć o manuskrypcie z tekstem Βίος καί πολιτεία ze zbiorów Muzeum Książąt Czartoryskich? Nie wiadomo, do jakiej rodziny rękopisów on należy, ponieważ analiza tekstu wskazuje na różnice pomiędzy dwiema znanymi redakcjami a wersją krakowską. Ostateczne wnioski mogą być wyciągnięte w momencie, kiedy będzie można pracować w sumie nad 40 manuskryptami *Życia Konstantyna i Heleny*, a które znajdują się m.in. w Grecji, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, w klasztorach na górze Atos i Izraelu⁶⁰. Guidi nie jest zatem precyzyjny, kiedy stwierdza autorytatywnie o istnieniu dwóch redakcji tekstu Βίος καί πολιτεία, nie mając przed sobą pozostałych rękopisów. Pobieżna nawet lektura wersji krakowskiej pozwala na stwierdzenie, że poza wymienionymi przez niego wersjami są jeszcze inne. Kodeks z Muzeum Książąt Czartoryskich jest tego dobitnym dowodem.

Przytoczone dane o interesującym nas tekście pokazują, że wszyscy badacze w żadnej mierze nie są rzetelni w zakresie autorstwa i datacji, czyli w kwestiach najistotniejszych. O ile powojenne dane ograniczają się jedynie

⁵⁶ F. COMBÉFIS. *Illustrium Christi Martyrum lecti triumpho*. Paris: Sumptibus Antonii Bertier 1659 s. 273, 277-282.

⁵⁷ Chodzi szczególnie o kol. 112-113, 116 w PG 146.

⁵⁸ PG 145, kol. 1241-1325.

⁵⁹ PG 145, kol. 1301.

⁶⁰ Szczegółowy wykaz miejsc, w których możemy znaleźć interesujący nas tekst, zamieszcza portal „Pinakes. Textes et manuscrits grecs”, zob. <http://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/14982/> [dostęp: 11.08.2017].

do informacji o istnieniu takiego tekstu i datacji, która nie ma żadnego naukowego uzasadnienia (jedynie Canart był paleografem, ale w swoim artykule powołuje się na informacje innych), o tyle wcześniejszy autorzy – Rosjanin i Włoch – jedynie wybiórczo poruszają te zagadnienia choć publikują dłuższe lub krótsze fragmenty poszczególnych rękopisów z tekstem Βίος καί πολιτεία.

Powyższe rezultaty badawcze wskazują, że z należąca uwagą należy podejść do rękopisów greckich i tekstów w nich zawartych, jak również prowadzić badania nad niedostępnymi wcześniej tekstami. Przyczyny można wskazać dwie. Po pierwsze dlatego, że w ten sposób wiedza z zakresu filologii klasycznej może być praktycznie wykorzystana, a materiału badawczego jest naprawdę wiele. Po drugie, praca tego rodzaju prowadzi do poznania nowych tekstów oraz odczytania ich we właściwym kontekście, a które – jak mogliśmy się przekonać na przykładzie *Żywota Konstancy i Heleny* – nawet dziś, choć dostęp do literatury oraz wielu bibliotek jest możliwy, to nadal nie są znane i właściwie opisane.

Analiza rękopisów greckich także przy zastosowaniu nowych metod odczytywania tekstu (kosztowne, aczkolwiek dające rezultaty metody multi-spektralne czy praca nad palimpsestami) prowadzi do poznania środowiska, w którym tekst powstał, a tym samym zbliżamy się do odpowiedzi na pytania: kto mógł być skrybą tekstów, kto zaś adresatem, jaki tekst stanowił źródło dla kopisty, a wreszcie: jaka była historia tekstu – jak trafił do Berlina oraz ostatecznie do Krakowa.

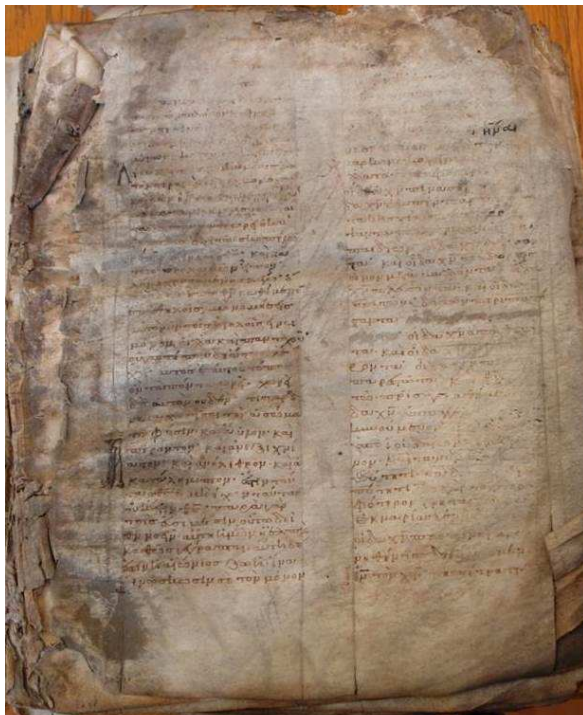
Zaprezentowana egzemplifikacja materiału badawczego wraz z niektórymi wynikami naszych prac pozwala mieć nadzieję, że o innych rękopisach (i tekstach) również dowiemy się czegoś nowego.

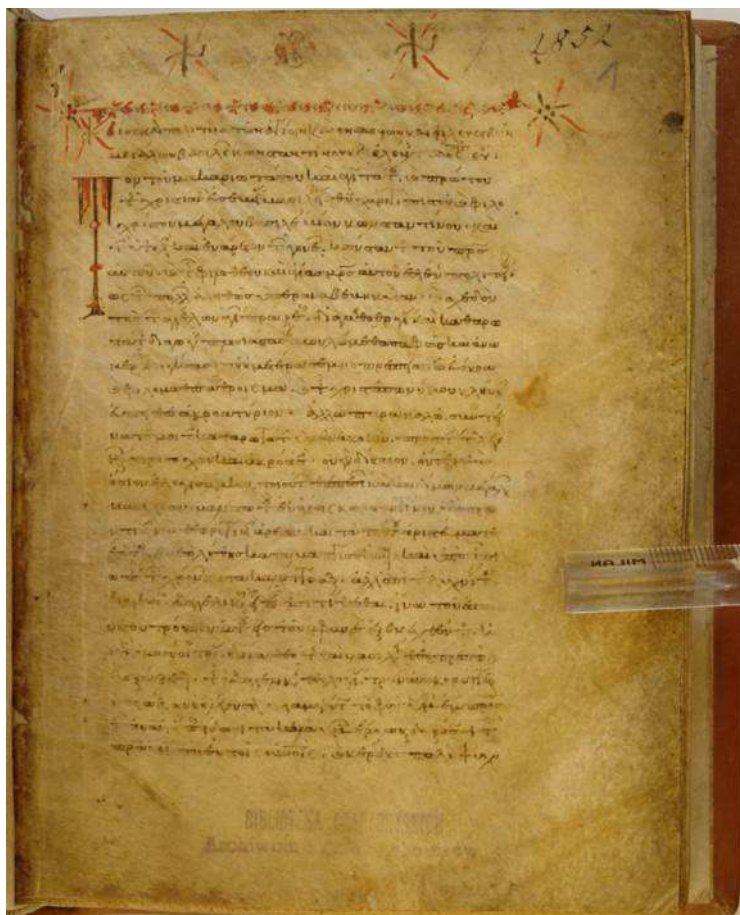
Graec. Fol. 28

Graec. Oct. 3

Graec. Fol. 43

Cod. 2852

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA ŹRÓDŁOWA

- EUSEBIUS CAESARENSIS. *Vita Constantini*. Ed. I.A. Heikel. *Eusebius Werke I. Über das Leben Constantins. Constantins Rede an die heilige Versammlung. Tricenatsrede an Constantin*. GCS 7. Leipzig 1902 s. 3-148.
- GELAZIUS CYZICENUS. *Historia ecclesiastica*. Eds. G. Loeschke, M. Heinemann. *Gelasius. Kirchengeschichte*. GCS 28. Leipzig 1918 s. 1-202.
- Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. T. 145, kol. 1241-1325. Paris 1904.
- Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. T. 146, kol. 112-113, 116. Paris 1865.
- SOCRATES <SCHOLASTICUS>. *Historia ecclesiastica*. Ed. G.C. Hansen. *Sokrates Scholastikos. Kirchengeschichte*. GCS NF 1. Berlin 1995 s. 1-395.

- SOZOMENOS. *Historia ecclesiastica*. Eds. J. Bidez, G.C. Hansen. *Sozomenus Kirchengeschichte*. GCS 50. Berlin 1960 s. 1-408.
- THEODORETUS CYRI. *Historia ecclesiastica*. Ed. F. Scheidweiler. *Kirchengeschichte*. GCS NF 5. Berlin 1998.
- “Pinakes. Textes et manuscrits grecs” <http://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/14982/> [dostęp: 11.08.2017].

LITERATURA PRZEDMIOTU

- ALAND K.: *Die Handschriftenbestände der polnischen Bibliotheken insbesondere an griechischen und lateinischen Handschriften von Autoren und Werken der klassischen bis zum Ende der patristischen Zeit*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 1956.
- Bibliographia Hagiographica Graeca Socii Bollandiani*. Bruxelles 1909.
- BRUGSCH H.: *Mein Leben und mein Wandern*. Berlin: Allgemeiner Verein für Deutsche Litteratur 1894.
- CANART P.: *Notes sur quelques manuscrits grecs des bibliothèques de Pologne*. W: *Serta Turyniana. Studies in Greek Literature and Palaeography in Honor of Alexander Turyn*. Eds. J.K. Newman, J. L. Heller. Urbana–London: University of Illinois Press 1974 s. 547-563.
- Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Germaniae, Belgii, Angliae*. Eds. Ch. van de Vorst, H. Delehay. *Subsidia Hagiographica* 13. Bruxelles: Apud Socios Bollandianos 1913.
- CAVALLO G.: *Ricerche sulla maiuscola biblica*. Firenze: Le Monnier 1966. Tav. 83-87.
- COMBEFIS F.: *Illustrium Christi Martyrum lecti triumpho*. Paris: Sumptibus Antonii Bertier 1659.
- CRISCI E.: *La minuscola ogivale diritta. Origini, tipologie, dislocazioni*. „*Scrittura e Civiltà*” 9:1985 s. 103-145.
- DE BOOR C.G.: *Verzeichniss der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin: A. Asher & co 1897.
- DE' CAVALIERI P.F. HAGIOGRAPHI BOLLANDIANI: *Catalogus Codicum Hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae*. Bruxelles 1899.
- Encyclopedia of Medieval Philosophy. Philosophy between 500 and 1500*. Ed. H. Lagerlund. Heidelberg–London–New York: Credo Reference 2011.
- FONKIČ B.L., POLJAKOV F.B.: *Paläographische Grundlagen der Datierung des Kölner Mani-Kodex*. „*Byzantinische Zeitschrift*” 83:1990 s. 22-30.
- FONKIČ B.L.: *Paleografia grecka wśród nauk pomocniczych w końcu XX stulecia*. „*Littera Antiqua*” 7:2013 s. 32-42.
- FONKIČ B.L.: *Scriptoria bizantini: risultati e prospettive della ricerca*. W: Б.Л. Фонкич. *Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв.* Отв. ред. М.А. Курьшева. Монфокоп 3. Москва: ЯСК 2014 s. 55-60.
- GAILLARD RHENANUS F.: *De breuiloquentia Pliniana quaestiones selectae. Dissertatio inavgvralis*. Marburg: Marbvrgi Cattorum 1904.
- GAMILLSCHEG E., HARLFINGER D., HUNGER H.: *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*. 1. Teil: *Handschriften aus Bibliotheken Großbritanniens*. Fasz. A: *Verzeichnis der Kopisten*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981.

- GOLLOB E.: Verzeichnis der griechischen Handschriften in Österreich ausserhalb Wiens. Wien: Gerold in Komm. 1903 s. 27-29.
- GUIDI M.: Un BIOΣ di Costantino. Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche. Serie quinta. Vol. XVI. Roma 1907 s. 304-340, 638-655.
- KOŁAKOWSKA K.: Manuskrypty greckie w zbiorach krakowskich. W: De nuptiis philologiae et libri manuscripti czyli Co nowego mówią rękopisy. Zbiór studiów. Red. A.P. Lew, P. Pludra-Żuk. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2016 s. 79-88.
- KOWALSKI W.: Sytuacja prawna poniemieckich zbiorów bibliotecznych w Polsce. „Przegląd Biblioteczny” 1:1997 s. 17-23.
- LAMBECIUS P.: Commentarii de Augustissima *Bibliotheca Caesarea Vindobonensis*. Liber VIII. Vindobona 1665-1679.
- LECHOWSKI P.: Sporna Berlinka. Kontrowersje wokół zbiorów byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. „Mierniki oceny czasopism i naukowców. Badania, teorie, wizje” 8:2008 nr 99, <http://www.ebib.pl/2008/99/a.php?lechowski> [dostęp: 10.07.2017].
- LEFORT L.TH., COCHEZ J.: Album palaeographicum codicum Graecorum minusculis litteris saec. IX et X certo tempore scriptorum, accedunt quaedam exempla codicum saec. XI-XVI. Leuven: Studiën 1932.
- LEROY J.: Les Types de reglure des manuscrits grecs. Paris: C.N.R.S. 1976.
- LIEU S.: Constantine Bizantium. The anonymous “Life of Constantine” (BHG 364). W: From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine View. A Source History. Eds. S.N.C. Lieu, D. Montserrat. London–New York: Routledge 2003 s. 97-146.
- MIONI E.: Bessarione Scriba e alcuni suoi collaboratori. “Miscellanea Marciana di studi Bessarionei”. Padova: Editrice Antenore 1976.
- OLIVIER J.-M.: Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard. Turnhout: Brepols 1995.
- OMONT H.: Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Paris: Picard 1888.
- PIETRZYK Z.: Book Collections from the Former Preussische Staatsbibliothek in the Jagiellonian Library. „Polish Libraries Today” 6:2005 s. 81-87.
- PIETRZYK Z.: Zbiory z byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Bibliotece Jagiellońskiej. „Alma Mater” 100:2008 s. 15-19.
- PRUSZYŃSKI J.: Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna. T. II. Kraków: „Zakamycze” 2001.
- Répertoire de réglures dans les manuscrits grecs sur parchemin. Base de données établie par J.-H. Sautel à l’aide du fichier Leroy et des catalogues récents. Turnhout: Brepols 1995.
- ROSSER J.H.: Historical Dictionary of Byzantium. Lanham: Scarecrow Press 2011.
- SAUTEL J.-H., LEROY J.: Répertoire de réglures dans les manuscrits grecs sur parchemin. Bibliologia. Elementa ad librorum studia pertinentia. Vol. XIII. Turnhout: Brepols 1995.
- STUEMUND W., COHN L.: Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Berlin: Asher 1890.
- VOGEL M., GARDTHAUSEN V.E.: Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance. Leipzig: O. Harrassowitz 1909.

- ZAMORSKI K.: „Berlinka” – stan zachowania kolekcji i dostępność dla czytelników. „Przegląd Biblioteczny” 1:1997 s. 25-35.
- АРХИМАНДРИТЬ ВЛАДИМИРЬ (ФИЛАНТРОПОВ). Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) Библиотеки. Часть первая – рукописи греческия. Москва 1894.
- ВАСИЛЬЕВСКИЙ В.В.: ПОВѢСТЬ ЕПИФАНІА О ІЕРУСАЛИМЕ И СУЩИХЪ ВЪ НЕМЪ МѢСТЪ. Православный Палестинский Сборникъ IV.2. С.-Петербургъ 1886.
- Фонкич Б.Л.: Греческие рукописи европейских собраний. Палеографические и кодикологические исследования 1988-1998 гг. Москва: Индрик 1999 s. 9-17.
- Фонкич Б.Л.: К вопросу о датировке греческих маюскульных рукописей IV-X веков (предварительные наблюдения). W: Б.Л. Фонкич. Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв. Отв. ред. М.А. Курышева. Монфокон 3. Москва: ЯСК 2014 s. 19-27.
- Фонкич Б.Л.: О датировке греческих минускульных рукописей IX в. W: Б.Л. Фонкич. Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв. Отв. ред. М.А. Курышева. Монфокон 3. Москва 2014 s. 28-33.
- Фонкич Б.Л.: К вопросу о происхождении Ивирского списка гомилий Фотия о нашествии Россов на Константинополь. W: Б.Л. Фонкич. Исследования по греческой палеографии и кодикологии IV-XIX вв. Отв. ред. М.А. Курышева. Монфокон 3. Москва: ЯСК 2014 s. 561-567.
- Фонкич Б.Л.: Кодекс Мани. „Вестник истории, литературы, искусства”. Т. I. Москва: Собрание 2005 s. 69-74.
- Фонкич Б.Л., Поляков Ф.Б.: Греческие рукописи Московской Синодальной Библиотеки. Палеографические, кодикологические и библиографические дополнения к каталогу архимандрита Владимира (Филантропова). Москва: Синодальная библиотека 1993.
- ЩАПОВ Я.Н.: Греческие рукописи в собраниях Варшавы и Кракова. „Византийский вестник” 34:1973 s. 257-261.
- http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_5694 [dostęp: 13.07.2017].
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84701396.image> [dostęp: 14.08.2017].
- <https://www.doaks.org/resources/mmdb/manuscripts/2092> [dostęp: 25.06.2017].
- <http://www.roger-pearse.com/weblog/2013/07/01/the-arethas-codex-paris-gr-451-of-the-greek-apologists-is-online/> [dostęp: 25.06.2017].

WSPÓŁCZESNE BADANIA NAD MANUSKRYPTAMI GRECKIMI KRAKOWA
ŹRÓDŁEM NOWYCH REZULTATÓW BADAWCZYCH

Streszczenie

Współczesna metodologia jest niezwykle ważna dla prowadzenia wszelkich badań, które noszą miano naukowych. Paleografia, która nie jest już jedynie jedną z wielu pomocniczych historii, ma w tym zakresie ogromną rolę do spełnienia. Najistotniejsze w niej jest to, że nowe, całościowe spojrzenie na materiał rękopiśmienny pozwala zweryfikować jego datację, miejsce i środowisko, w którym powstał.

W artykule zaprezentowano przykładowe wyniki prac prowadzonych nad rękopisami greckimi w zbiorach krakowskich (w Bibliotece Jagiellońskiej UJ oraz Muzeum Książąt Czartoryskich), które odnoszą się do tak istotnych kwestii, jak: identyfikacja skryby, określenie datacji oraz lokalizacji powstania danego manuskryptu (jak również konkretnych tekstów w nich zawartych). Uzyskane informacje wskazują na perspektywy prowadzenia badań nad grecką tradycją rękopiśmienną, a jednocześnie stanowią impuls do nowej refleksji naukowej w obszarze paleografii, kodykologii, a także literaturoznawstwa, również dzięki zastosowaniu współczesnych metod multispektralnych.

Słowa kluczowe: paleografia grecka; kodykologia; dyplomatyka; manuskrypt; kopista.

CONTEMPORARY RESEARCHES
ON THE GREEK MANUSCRIPTS OF KRAKOW
AS A SOURCE OF NEW SCIENTIFIC RESULTS

Summary

Contemporary methodology is crucially important for conducting any research which can be called scientific. This pertains also to the area of literary studies and linguistics in a broad sense. Palaeography, which is no longer just one of the many auxiliary sciences of history, has a major role to fulfil in this respect. The most important issue is that owing to the new approach in the palaeographic and codicological studies it is possible to verify information about dating of a text, as well as the place and background of its creation and its further fate. In this way, several mistakes in the analysed texts have already been corrected.

The aim of the presented paper is to indicate, on the basis of the selected examples, a need to undertake studies on Greek palaeography in connection with codicology and diplomatics and to encourage reflection on the links between Greek palaeography and, e.g., history and transmission of the text.

Examples of works, analysed with contemporary tools and methods of palaeography (here specifically Greek), present the perspectives in research on texts and point to the need for new reflection on known texts which can be revised today in previously unavailable manuscripts owing to the contemporary multispectral methods, which can cast a new light both on theories of ancient philosophers and on other antique texts.

Key words: Greek palaeography; codicology; diplomatics; manuscript; copyist.